

๓๑. ระดับชั้นคุณภาพแห่งจิตในพระพุทธศาสนา

Quality Hierarchy of Mind in Buddhism

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network. 2015

ความสำคัญของบทความ

ในบรรดากิเลสทั้งหลายที่ไหลมามาประชุมลงที่ “วิปัสสนิมิต-ตัณหาปณฺธิ-อิตตาภินเวส” คือ “ความยึดมั่นในขันธ ๕” อันเป็น (๑) รากเหง้าแห่งทุกข์ [ทุกข์มูล] และอันเป็น (๒) เหตุแห่งทุกข์ [ทุกข์นิทาน] ที่แฝงด้วย “ราคะ-โทสะ-โมหะ [อวิชชา] อันเป็น (๔) แตนเกิดแห่งทุกข์ [ทุกข์ปฏิกวา] เพราะฉะนั้น การกำหนดสติตามพิจารณาเห็น “อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์” ได้ จึงเป็นการเกิดปัญญาเห็นธรรม นั่นคือ “การเห็นแจ้งในทุกข์” สภาพทางจิตใจที่ไม่เป็นสุขสบาย ทุกข์ทรมาน จิตใจเศร้าหมองไม่สามารถเข้าถึงความดีบุญกุศลได้ง่าย ไม่เกิดปัญญาที่จะพิจารณาสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นล้อมด้านได้ถูกต้องตามที่เป็นจริง ซึ่งหมายถึง เกิดสภาวะความนึกคิดผิดพลาดหรือผิดเพี้ยนจากความจริง ที่เรียกว่า “วิปัสสนา” หรือความลำเอียง “อคติ” สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นอกุศลธรรมเครื่องเศร้าหมองที่กัสมุขจิต ที่นำไปสู่อกุศลผลวิบาก คือ “โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส” อย่างสืบเนื่องไม่สิ้นสุด เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมต้องรักษาจิตไม่ให้ขุ่นมัว ไม่มีอุปกิเลส นั่นคือ “วิปัสสนุเนน” ด้วยจิตที่ก้าวสู่สมณะในจุดถกถน [สมถ] อันบริสุทธิ์แล้ว [วิสุทฺธิ] เพราะพ้นจากธรรมอันเป็นข้าศึกทั้งหลาย นั่นคือ นิวรณ์ ๕ วิทก วิจาร ปิตี และ สุข ซึ่งหมายถึง “จิตปราศจากอุปกิเลส-จิตปราศจากนิวรณ์” ที่เรียกว่า “จิตประภัสสร” เป็นการพัฒนาจิตจนบรรลุถึง “รูปาวจรจิตแห่งสุทธาวาส” [ที่เกิดของพระอนาคามี ๕ คือ อวิหา อตปฺปา สุตฺตสา สุตฺตสี อกนิญฺฐา] แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะมึระดับคุณภาพจิตใจอยู่ในขั้นใดก็ตาม ผู้นั้นย่อมเจริญด้วย “สติ” และ “สัมปชัญญะ” เพื่อให้เห็นความเจริญไพบูลย์แห่งการพิจารณาธรรมทั้งหลายด้วย “สติปัญฺฐาน ๔” คือ ย่อมเป็นผู้เห็นกาย เวทนา จิต และธรรม เหล่านี้ ลักว่ากาย เวทนา จิต ธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ที่สำคัญเห็นภาวะจิตที่แท้จริงของตน ว่าอยู่ในสถานภาพเช่นใด เพราะอะไรเป็นต้นเหตุหรือสาเหตุให้จิตแปรปรวนไปเช่นนั้น มีวิธีอะไรที่จะนำมาแก้ไขในการยกระดับจิตให้สูงขึ้น ทั้งในฐานะปุถุชนทั่วไปและอริยบุคคล จนกว่าจะสามารถบรรลุถึงพระนิพพานได้อย่างยั่งยืนถาวร ภาวะจิตที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไม่สิ้นสุดตามกระแสโลกนั้น เป็นเรื่องสำหรับผู้ปฏิบัติต้องรู้อย่างเท่าทัน กำหนดสติเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา ได้ต้องแท้ชัดเจนตามอริมรรค และไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย คือ “ไม่ประมาทปัญญา” และ “ไม่ประมาทพระรัตนตรัย” มีความหมั่นเพียรในการเจริญภาวนาใน ๔ สถานะ ที่เรียกว่า “อารักขกัมมัญฺฐาน ๔” ได้แก่ (๑) “พุทธานุสติภาวนา” คือ ตามระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า (๒) “มรณสติภาวนา” ตามระลึกถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา (๓) “อสุภภาวนา” คือ พิจารณาร่างกายของตนและผู้อื่นให้เห็นสภาพที่ไม่งาม และ (๔) “เมตตาภาวนา” คือ แผ่ไมตรีจิต คิดจะให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุขทั่วหน้า ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นเหตุทำให้จิตใจย่อมคงงามก้าวหน้าสู่ภูมิที่สูงขึ้นได้.

บทความที่ ๓๑ ประจำปี ๒๕๕๘ – ระดับชั้นคุณภาพแห่งจิตในพระพุทธศาสนา

สำหรับจุดมุ่งหมายในการปฏิบัติธรรมนั้น เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและระดับจิตใจให้สูงขึ้น ตามเกณฑ์นี้ในหลักธรรม “สมาธิภาวนา ๔” หมายถึง การเจริญสมาธิ วิธีฝึกสมาธิแบบต่างๆ จำแนกตาม วัตถุประสงค์ ดังนี้ (๑) สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อ “**ทิณฐุธรรมสุขวิหาร**” คือ เพื่อการอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เช่น ใช้เป็นเครื่องพักผ่อนจิต หากความสุขยามว่าง เป็นต้น ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อฝ่ายคุณหัสถ์ธรรมาวาสทั่วไป (๒) สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อการได้ “**ญาณทัสสนะ**” คือ ปรินิพพานในการหยั่งรู้ด้วยญาณในวิปัสสนา สำหรับผู้บำเพ็ญเพียรภาวนา (๓) สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อ “**สติและสัมปชัญญะ**” คือ ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยังคิด รู้สึกตัวเสมอว่า สิ่งใดควรทำ และไม่ควรถ้า และมิควรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมา ประมาทสำหรับปุถุชนทั่วไปและผู้ปฏิบัติธรรม และ (๔) สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อ “**อาสาวัชยะ**” คือ ความสิ้นอาสวะ นั่นคือ “**สัมโพธิะ-ความตรัสรู้สัมโพธิญาณ**” อันมี “**นิพพาน**” เป็น “**ปรมัตตปฏิบัติ**” คือ ข้อปฏิบัติมีประโยชน์อันยิ่ง ทางดำเนินให้ถึงปรมัตต์ ข้อปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงประโยชน์สูงสุดแห่ง “**การบรรลุ นิพพาน**” หรือ “**ปรมัตตประโยชน์**” ประโยชน์อย่างยิ่งแห่งการปฏิบัติธรรม คือ “**พระนิพพาน**” สำหรับผู้ปฏิบัติธรรมอันหมายถึงอริยสาวกสาวิกา ฉะนั้น ระดับคุณภาพชีวิตและจิตใจจึงเป็นเรื่องใหญ่ที่ผู้ปฏิบัติธรรมต้องใส่ใจถึงความก้าวหน้าของตนในการเจริญสมาธิภาวนา หรือผู้บำเพ็ญเพียรภาวนาทั้งฝ่ายสมถะและฝ่ายวิปัสสนา โดยมีเป้าหมายหลักสำคัญ คือ “**การกำจัดระดับกิเลสทั้งหลายและปวงทุกข์**” [อาสาวัชยญาณ หรือความตรัสรู้สัมโพธิญาณ] ความก้าวหน้าแต่ละขั้นในการปฏิบัติธรรมนั้น ย่อมเป็นการกำหนดระดับคุณภาพของจิตใจในขณะนั้นๆ โดยนับตามหลักธรรมแล้ว จำแนกเป็น ๔ ระดับ ได้แก่ (๑) “**กามาวจรภูมิ ๑๑**” คือ ขั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม (๒) “**รูปาวจรภูมิ ๑๖**” คือ ขั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป ชั้นรูปพรหม ได้แก่ โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี (๓) “**อรุปาวจรภูมิ ๔**” คือ ขั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรุป ชั้นอรุปพรหม และ (๔) “**โลกุตตรภูมิ ๑**” คือ ขั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในโลกุตตระ ชั้นโลกุตตระที่อยู่ของพระอรหันต์ หรืออีกนัยหนึ่ง คือ จัดแบ่งตามเกณฑ์ “**ภูมิ ๔**” ได้แก่ “**อบายภูมิ ๔-กามสุคติภูมิ ๗-รูปาวจรภูมิ ๑๖-อรุปาวจรภูมิ ๔**” อย่างไม่ก็ตาม ก็ให้พิจารณาถึงการเสพอารมณ์หรือความรู้ความรู้สึก ที่เรียกว่า “**เวทนา ๓**” หมายถึง การเสพอารมณ์ ความรู้สึกรสของอารมณ์ ได้แก่ (๑) “**สุขเวทนา**” คือ ความรู้สึกสุข สบาย ทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม (๒) “**ทุกขเวทนา**” คือ ความรู้สึกทุกข์ ไม่สบาย ทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม และ (๓) “**อทุกขมสุขเวทนา**” คือ ความรู้สึกเฉยๆ จะสุขก็ไม่ใช่ ทุกข์ก็ไม่ใช่ เรียกอีกอย่างว่า “**อุเบกขเวทนา**” เพราะฉะนั้น คำว่า “**สุขเวทนา**” กับ “**อทุกขมสุขเวทนา-อุเบกขเวทนา**” [บุญ-ฉาน] นั้น เป็นคำที่มีความสำคัญในการเจริญภาวนา นั่นคือ การสร้างบุญกุศลเพื่อให้เกิดผลานิสงส์ตามมาในการบรรลุฉานสมาบัติ คือ “**ฉาน ๔-รูปฉาน ๔**” ซึ่งเป็นขั้นบันไดที่สามารถต่อยอดในวิปัสสนาจนบรรลุถึงการตรัสรู้สัมโพธิญาณได้ นั่นคือ “**พระอรหันต์ผู้บรรลุถึงพระนิพพาน**” สิ่งนี้คือ “**สัจภาวะแห่งพระนิพพาน**” ในพระพุทธศาสนาที่สำเร็จได้ด้วยปฏิบัติจริง

ฉะนั้น ในความเป็นจริงแล้ว ชาวพุทธส่วนใหญ่เข้าใจไม่ลึกซึ่งอยู่ในระดับขั้นคำว่า “นรก” กับ “สวรรค์” ไม่ได้เข้านัยลึกซึ่งไปกว่านี้ จึงไม่รู้ว่าการปฏิบัติธรรมในขั้นต่างๆ เป็นตัวกำหนดระดับจิตใจที่แตกต่างกัน ที่ต้องประกอบด้วยการพัฒนากระบวนการคิด ที่เรียกว่า “ปัญญา-ปัญญาภาวนา-ปัญญาวิปัสสนา” หรือ “ภาวนามยปัญญา” ฉะนั้น ความคับแคบในขอบเขตขององค์ความรู้ นั้น ทำให้เกิดอาการของกิเลสที่ครอบงำจิตใจ ที่เรียกว่า “อวิชชา” หมายถึง ความไม่รู้จริง ความไม่รู้แจ้งในพระธรรมสำคัญ ได้แก่ อริยสัจ ๔ ญาณ ๓ แห่งกาลทั้ง ๓ และ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ นั่นคือ การเป็นชาวพุทธที่ไม่สมบูรณ์ เป็นเพียงแต่รายชื่อในทะเบียนบ้าน ไม่เป็นจริงในทางปฏิบัติบูชาในพระรัตนตรัย ลักษณะอาการดังกล่าวนี้ คือ ความอ่อนแอทางจิตใจ ความด้อยปัญญาในทางแก้ปัญหา ซึ่งหมายถึงการรู้เท่าทันอำนาจกิเลสทั้งหลายและการดับทุกข์ทั้งปวงที่จะเกิดขึ้น การปฏิบัติธรรมอย่างถูกวิธีนั้น ย่อมทำให้ผู้ปฏิบัติได้รับผลแห่งการปฏิบัตินั้นๆ คือ “ความถึงพร้อมความรู้อันประเสริฐและความประพฤติที่ดีงาม” ที่เรียกว่า “วิชาจรณสมบุโณ” [ข้อ ๓ ในพุทธคุณ ๘] นั่นคือ “ความถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ” จนรวมถึง “ความเป็นผู้รู้แจ้งโลก” คือ “โลกวิทู” (ข้อ ๕ ในพุทธคุณ ๘) หรือรวมทั้ง “พุทธโฆ” (ข้อ ๘ ในพุทธคุณ ๘) คือ “ความเป็นผู้ตื่นและเบิกบานแล้ว” และ “ภควา” (ข้อ ๙ ในพุทธคุณ ๘) คือ “ความเป็นผู้มีโชค-ผู้จำแนกแจกธรรม” ฉะนั้น ผลสำเร็จแห่งการบรรลุในการปฏิบัติอริยมรรคแต่ละขั้นนั้น ย่อมหมายถึงขั้นระดับคุณภาพชีวิตหรือระดับจิตใจที่ปราศจากกิเลสทั้งหลายและปวงทุกข์ ที่ผู้ปฏิบัติธรรมต้องรักษาระดับและพัฒนาตนในการยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นเรื่อยๆ จนถึงสภาวะที่เรียกว่า “ตรัสรู้พระนิพพาน” ซึ่งหมายถึง “โลกุตตรจิต-โลกุตตรภูมิ” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“ภูมิ ๔-ภูมิ ๓๑” หมายถึง ชั้นแห่งจิต ระดับจิตใจ ระดับชีวิต ได้แก่

๑. กามาวจรภูมิ ๑๑ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม

ก. อบายภูมิ ๔ ภูมิที่ปราศจากความเจริญ

๑) นiryasa - นรก

๒) Tirijananayoni - กำเนิดศิริจنان

๓) Pittavissaya - แคนเปรต

๔) Asurakaya - พวกอสูร

ข. กามสุคติภูมิ ๗ กามาวจรภูมิที่เป็นสุคติ ภูมิที่เป็นสุคติซึ่งยังเกี่ยวข้องกับกาม

๑) Manussa - ชาวมนุษย์

๒) Jata Maharakshika - สวรรค์ชั้นที่ท้าวมหาราช ๔ ปกครอง

๓) Dardasat - แคนแห่งเทพ ๓๓ มีท้าวสักกะเป็นใหญ่

๔) Yama - แคนแห่งเทพผู้ปราศจากความทุกข์

๕) Dullita - แคนแห่งเทพผู้เอบอ้อมด้วยสิริสมบัติของตน

๖) Nimmanarati - แคนแห่งเทพผู้ยินดีในการเนรมิต

๗) Pranimitavattati - แคนแห่งเทพผู้ยังอำนาจให้เป็นไปนสมบัตที่ผู้อื่นนิรมิตให้

๒. รูปาวจรภูมิ ๑๖ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป ชั้นรูปพรหม ได้แก่ โสคาบัน สกทาคามี อนาคามี

ก. ปฐมฌานภูมิ ๓ ระดับปฐมฌาน

๑) พรหมปาริฉชา – พวกบริษัทบริวารมหาพรหม

๒) พรหมปุโรหิตา – พวกปุโรหิตมหาพรหม

๓) มหาพรหมา – พวกท้าวมหาพรหม

ข. ทุตติยฌานภูมิ ๓ ระดับทุตติยฌาน

๔) ปริตตภา – พวกมีรัศมีน้อย

๕) อัปปรมาณภา – พวกมีรัศมีประมาณไม่ได้

๖) อาภัสสรา – พวกมีรัศมีสุกปลั่งชันไป

ค. ตติยฌานภูมิ ๓ ระดับตติยฌาน

๗) ปริตตสุภา – พวกมีลำรัศมีงามน้อย

๘) อัปปรมาณสุภา – พวกมีลำรัศมีงามประมาณมิได้

๙) สุภกิณหา – พวกมีลำรัศมีงามกระจ่างจ้า

ง. จตุตถฌานภูมิ ๓-๗ ระดับจตุตถฌาน

๑๐) เวหัพผลา – พวกมีผลไปพุลย์

๑๑) อลัญญีสัตว์ – พวกสัตว์ไม่มีสัญญา

๑๒) อวิหา – เหล่าท่านผู้ไม่เสื่อมจากสมบัติของตน หรือผู้ไม่ละไปเร็ว ผู้คงอยู่นาน

๑๓) อตปปา – เหล่าท่านผู้ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ใคร หรือผู้ไม่เดือดร้อนกับใคร

๑๔) สุทัสสา – เหล่าท่านผู้งดงามนำทศนา

๑๕) สุทัสสี – เหล่าท่านผู้มองเห็นชัดเจนดี หรือผู้มีทศนาแจ่มชัด

๑๖) อภินิฐา – เหล่าท่านผู้ไม่มีความค้อยหรือเล็กน้อยกว่าใคร ผู้สูงสุด

[**สุทธาวาส ๕* พวกมีที่อยู่อันบริสุทธิ์ หรือ ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ คือ ที่เกิดของพระอนาคามี ในข้อที่ ๑๒-๑๖]

๓. อรูปาวจรภูมิ ๔ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูป ชั้นอรูปพรหม

๑) อากาธานัญญาตนภูมิ – ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีอากาศไม่มีที่สุด

๒) วิญญาณัญญาตนภูมิ – ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีวิญญาณไม่มีที่สุด

๓) อากิญจัญญาตนภูมิ – ชั้นที่เข้าถึงภาวะไม่มีอะไร

๔) เนวสัญญานาสัญญาตนภูมิ – ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

๔. โลกุตตรภูมิ ๑ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในโลกุตตระ ชั้นโลกุตตระที่อยู่ของพระอรหันต์

อย่างไรก็ตาม ในการเข้าถึงระดับจิตใจในแต่ละขั้นนั้น การกำหนดรู้ประเภทบุคคลในแต่ละขั้นนั้น ก็ย่อมมีความสำคัญในการเข้าใจถึงสภาวะนั้นๆ ว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร และสำเร็จผลหรือยังไม่สำเร็จผลอย่างไร จะได้รับรู้จักแนวทางแก้ไขปรับปรุงตนให้ดีขึ้น คิดหาอุบายที่ถูกต้องถูกวิธีด้วยเหตุผล ดังนี้

“อริยบุคคล ๔” หมายถึง บุคคลผู้ประเสริฐ ได้แก่

- (๑) “โสดาบัน” คือ “ผู้ถึงกระแส” ท่านผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว
- (๒) “สกทาคามี” คือ “ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว” ท่านผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว
- (๓) “อนาคามี” คือ “ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก” ท่านผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว
- (๔) “อรหัตต์” คือ “ผู้ควร-ผู้หักห้ามแห่งสงสารแล้ว” ท่านผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว

“อริยบุคคล ๗” หมายถึง บุคคลผู้ประเสริฐ เรียงจากสูงลงมา ได้แก่

- (๑) “อุภโตภาควิมุต” ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน คือ ท่านที่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย [ผู้มีรูปมองเห็นรูปทั้งหลาย ได้แก่ รูปฉน ๔ ของผู้ได้ฉน โดยเจริญกสิณที่กำหนดวัตถุใน กายของตน] และสิ้นอาสวะแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา หมายถึงเอภระอรหัตต์ผู้ได้เจโตวิมุตติขั้นรูปสมาบัติมาก่อนที่จะได้ปัญญาวิมุตติ
- (๒) “ปัญญาวิมุต” ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา คือ ท่านที่มีได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย แต่สิ้นอาสวะแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา หมายถึงเอภระอรหัตต์ผู้ได้ปัญญาวิมุตติก็สำเร็จเลยทีเดียว
- (๓) “กายสักขี” ผู้เป็นพยานด้วยนามกาย หรือ ผู้ประจักษ์กับตัว คือ ท่านที่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา หมายถึงเอภระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไป จนถึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัต ที่มีสมาธิในทรีย์แก่กล้าในการปฏิบัติ
- (๔) “ทัญญูปัตตะ” ผู้บรรลุสัมมาทัญญู คือ ท่านที่เข้าใจอริยสังขธรรมถูกต้องแล้ว และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา หมายถึงเอภระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไป จนถึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัต ที่มีปัญญินทรีย์แก่กล้าในการปฏิบัติ
- (๕) “สัทธาวิมุต” ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา คือ ท่านที่เข้าใจอริยสังขธรรมถูกต้องแล้ว และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา แต่มีศรัทธาเป็นตัวนำ หมายถึงเอภระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไป จนถึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัต ที่มีสัทธาในทรีย์แก่กล้าในการปฏิบัติ
- (๖) “ชัมมานุสारी” ผู้เล่นไปตามธรรม หรือผู้เล่นตามไปด้วยธรรม คือ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลที่มีปัญญินทรีย์แก่กล้า อบรมอริยมรรค โดยมีปัญญาเป็นตัวนำ ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุผลแล้วกลายเป็นทัญญูปัตตะ
- (๗) “สัทธานุสारी” ผู้เล่นไปตามศรัทธา หรือผู้เล่นตามไปด้วยศรัทธา คือ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลที่มีสัทธาในทรีย์แก่กล้า อบรมอริยมรรค โดยมีศรัทธาเป็นตัวนำ ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุต

กล่าวโดยสรุป:-

- (๑) บุคคลประเภทที่ ๑ และ ๒ [อุภโตภาควิมุต และ ปัญญาวิมุต] ได้แก่ พระอรหันต์ ๒ ประเภท
- (๒) บุคคลประเภทที่ ๓, ๔ และ ๕ [กายสักขี ทิฏฐิปัตตะ และ สัทธาวิมุต] ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และท่านผู้ตั้งอยู่ในอภัตตมรรค จำแนกเป็น ๓ พวกตาม อินทรีย์ที่แก่กล้า เป็นตัวนำในการปฏิบัติ คือ สมာธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ หรือ สัทธินทรีย์
- (๓) บุคคลประเภทที่ ๖ และ ๗ [ธัมมานุสारी และ สัทธานุสारी] ได้แก่ท่านผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติ มรรค จำแนกตามอินทรีย์ที่เป็นตัวนำในการปฏิบัติ คือ ปัญญินทรีย์ หรือ สัทธินทรีย์

“อริยบุคคล ๘-ทักขิไณยบุคคล ๘” หมายถึง การแยกประเภทด้วยเกณฑ์ “มรรคสมัย” [ผู้พร้อมด้วยมรรค ๔] กับ “ผลสมัย” [ผู้พร้อมด้วยผล ๔] ได้แก่

- (๑) “โสดาบัน” ท่านผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล
- (๒) “ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโสดาปัตติผล” พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค
- (๓) “สกทาคามี” ท่านผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีผล
- (๔) “ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งสกทาคามีผล” พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีมรรค
- (๕) “อนาคามี” ท่านผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีผล
- (๖) “ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งอนาคามีผล” พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรค
- (๗) “อรหันต์” ท่านผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผล
- (๘) “ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งอรหัตตผล” พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค

“โสดาบัน ๓” หมายถึง ท่านผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว ผู้แรกถึงกระแสอันนำไปสู่พระนิพพานแน่ต่อการตรัสรู้ข้างหน้า โดยใช้เกณฑ์แบ่งกำหนดด้วยวิปัสสนาและความมีอินทรีย์อันแก่กล้า ปานกลาง และอ่อนกว่ากัน ตามลำดับ ได้แก่

- (๑) “เอกพีธี” ผู้มีพีธีคืออัฏฐาพอันเดียว คือ เกิดอีกครั้งเดียว ก็จักบรรลุอรหัต
- (๒) “โกลังโกละ” ผู้ไปจากสกุลสู่สกุล คือ เกิดในตระกูลสูงอีก ๒-๓ ครั้ง หรือเกิดในสกุลตึกอีก ๒-๓ ภพ ก็จักบรรลุอรหัต
- (๓) “สัตตักขัตตุงปรมะ” ผู้มีเจ็ดครั้งเป็นอย่างยิ่ง คือ เวียนเกิดในสกุลตึกพอกอย่างมากรวมเพียง ๗ ครั้ง ก็จักบรรลุอรหัต

“สกทาคามี ๓-สกทาคามี ๕” หมายถึง ท่านผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว ได้แก่
ในคัมภีร์ปรมัตถโชติกา แยกไว้เป็น ๓ ประเภท ดังนี้

- (๑) ผู้ได้บรรลุผลนั้นในกามภพ
- (๒) ผู้ได้บรรลุผลนั้นในรูปภพ
- (๓) ผู้ได้บรรลุผลนั้นในอรุภพ

ในคัมภีร์ปรมัตถมัชชุตสา จำแนกไว้ ๕ ประเภท ดังนี้

- (๑) ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว ปรีนิพพานในโลกนี้เอง
- (๒) ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว ปรีนิพพานในเทวโลก
- (๓) ผู้บรรลุในเทวโลกแล้ว ปรีนิพพานในเทวโลกนั้นเอง
- (๔) ผู้บรรลุในเทวโลกแล้ว เกิดในโลกนี้จึงปรีนิพพาน
- (๕) ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว ไปเกิดในเทวโลกหมดอายุแล้ว กลับมาเกิดในโลกนี้จึงปรีนิพพาน

“อนาคามี ๕” หมายถึง ท่านผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก โดยใช้เกณฑ์แบ่ง คือ (๑) ความต่าง
แห่งอินทรีย์ (๒) มีศรัทธาที่ยิ่งหย่อนกว่ากัน ได้แก่

- (๑) “อันตราปรีนิพพายี” ผู้ปรีนิพพานในระหว่าง คือ เกิดใน “สุทธาวาส” ภพใดภพหนึ่งแล้ว อายุ
ยังไม่ถึงกึ่ง ก็ปรีนิพพานโดย “กิเลสปรีนิพพาน”
- (๒) “อุปหัจจปรีนิพพายี” ผู้จวนจะถึงจึงปรีนิพพาน คือ อายุพ้นกึ่งแล้ว จวนจะถึงสิ้นอายุจึง
ปรีนิพพาน
- (๓) “อสังขารปรีนิพพายี” ผู้ปรีนิพพานโดยไม่ต้องใช้แรงชักจูง คือ ปรีนิพพานโดยง่าย ไม่ต้องใช้
ความเพียรนัก
- (๔) “สสังขารปรีนิพพายี” ผู้ปรีนิพพานโดยใช้แรงชักจูง คือ ปรีนิพพานโดยต้องใช้ความเพียร
มาก
- (๕) “อุทธังโสโตกนิฏฐคามิ” ผู้มีกระแสในเบื้องบน ไปสู่อกนิฏฐภพ คือ เกิดใน “สุทธาวาส” ภพ
ใดภพหนึ่งก็ตาม จะเกิดเลื่อนต่อขึ้นไปจนถึง “อกนิฏฐภพ” แล้วจึงปรีนิพพาน

“อรหัตต์ ๔” หมายถึง ผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว ท่านผู้สมควรรับทักษิณาและการเคารพบูชาอย่างแท้จริง ได้แก่

- (๑) “สุกขวิปัสสโก” ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน
- (๒) “เตวิชโช” ผู้ได้วิชาสาม
- (๓) “ฉพภิญโญ” ผู้ได้อภิญญาหก
- (๔) “ปฏิสมุททิปปตฺโต” ผู้บรรลุปฏิสัมภิตา

“อรหัตต์ ๕” หมายถึง ผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว ท่านผู้สมควรรับทักษิณาและการเคารพบูชาอย่างแท้จริง ได้แก่

- (๑) “ปัญญาวิมุต” ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา
- (๒) “อุกโตภาควิมุต” ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน คือ ได้ทั้งเจโตวิมุตติ ขึ้นอุปสมบาติก่อน แล้วได้ปัญญาวิมุตติ
- (๓) “เทววิชะ” ผู้ได้วิชาสาม
- (๔) “ฉัพพัญญะ” ผู้ได้อภิญญาหก
- (๕) “ปฏิสัมภทปปัตตะ” ผู้บรรลุปฏิสัมภทาทิ

“อริยบุคคล ๒-ทักษิโณยบุคคล ๒” หมายถึง บุคคลผู้ประเสริฐ ผู้บรรลุธรรมพิเศษตั้งแต่โศคาปัตติมรรคขึ้นไป ผู้เป็นอารยะในความหมายของพระพุทธศาสนา ได้แก่

- (๑) “เสขะ” คือ “พระเสขะ” พระผู้ยังต้องศึกษาหรือบำเพ็ญเพียรภาวนาต่อไปเพราะยังระงับดับหรือเผาผลาญกิเลสยังไม่หมด “อุปาทิขันธ” ได้แก่ “พระอริยบุคคล ๗” เบื้องต้นในจำนวน ๘ ชั้น นั่นคือ “นิโรธ ๔” (ข้อ ๑-๔ ในนิโรธ ๕) ได้แก่ (๑) “วิกขัมภนนิโรธ” ดับด้วยข่มไว้ คือ การดับกิเลสของท่านผู้บำเพ็ญมาน ถึงปฐมฌาน ย่อมข่มนิวรรณ์ [นิวรรณ์ ๕ อวิชา อตติ อกุศลธรรมทั้งปวง] ไว้ได้ ตลอดเวลาที่อยู่ในฌานนั้น (๒) “ตทังคนิโรธ” ดับด้วยองค์นั้นๆ คือ ดับกิเลสด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับหรือธรรมที่ตรงข้าม เช่น ดับสักกายทิฏฐิด้วยความรู้ที่กำหนดแยกนามรูปออกได้ เป็นการดับชั่วคราวในกรณีนั้นๆ (๓) “สมุจเฉทนิโรธ” ดับด้วยตัดขาด คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นเด็ดขาด ด้วยโลกุตตรมรรค ในขณะที่แห่งมรรคนั้น (๔) “ปฏิปัตสัทธินิโรธ” ดับด้วยสงบระงับ คือ อาศัยโลกุตตรมรรคดับกิเลสเด็ดขาดไปแล้วบรรลุโลกุตตรผล กิเลสเป็นอันสงบระงับไปหมดแล้ว ไม่ต้องขวนขวายเพื่อดับอีก ในขณะแห่งผลนั้น แต่ถ้าพิจารณาตามเกณฑ์ “อริยบุคคล ๔” หมายถึง (๑) “โศคาบัน” คือ “ผู้ถึงกระแส” ท่านผู้บรรลุโศคาปัตติผลแล้ว (๒) “สกทาคามี” คือ “ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว” ท่านผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว (๓) “อนาคามี” คือ “ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก” ท่านผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว
- (๒) “อเสขะ” คือ “พระอเสขะ” พระผู้ไม่ต้องศึกษา ได้แก่ ผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว “อรหัตต์ ๒” หมายถึง ท่านผู้สมควรรับทักษิณาและการเคารพบูชาอย่างแท้จริง ได้แก่ (๑) “สุกขวิปัสสก” ผู้เห็นแจ้งอย่างแท้จริง คือ ท่านผู้มีได้ฌาน สำเร็จอรหัตด้วยเจริญแต่วิปัสสนาล้วนๆ กับ (๒) “สมถยานิก” ผู้มีสมถะเป็นยาน คือ ท่านผู้เจริญสมถะจนได้ฌานสมาบัติแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาต่อจนได้สำเร็จอรหัตตผล หรือผู้ได้สำเร็จปฏิเวธเข้าถึงผลสำเร็จแห่งการปฏิบัติที่เป็นปรมัตถปฏิบัติทา คือ “นิพพาน ๒” หมายถึง สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอิสรภาพสมบูรณ์ ได้แก่

(๑) “อุปาทิเสสนิพพาน–กิเลสปรินิพพาน–อุปาทิเสสนุคคล” คือ “พระเสขะ” นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ ดับกิเลส ยังมีเบญจขันธ์เหลือ ซึ่งเป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังเสวยอารมณ์ที่น่าชอบใจและไม่น่าชอบใจทางอินทรีย์ ๕ รับรู้สุขทุกข์อยู่ในภาวะที่เรียกว่า ความดับกิเลส ภาวะไร้กิเลสและไม่มีทุกข์เกิดขึ้น นั่นคือ “นิโรธ ๒” (ข้อ ๓–๔ ในนิโรธ ๕) ได้แก่ (๑) “สมุจเจทนิโรธ” ดับด้วยตัดขาด คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นเด็ดขาด ด้วยโลกุตตรมรรค ในขณะที่แห่งมรรคนั้น (๒) “ปฏิปัตสัทธินิโรธ” ดับด้วยสงบระงับ คือ อาศัยโลกุตตรมรรคดับกิเลสเด็ดขาดไปแล้วบรรลุโลกุตตรผล กิเลสเป็นอันสงบระงับไปหมดแล้ว ไม่ต้องขวนขวายเพื่อดับอีก ในขณะที่แห่งผลนั้น อนึ่งยังรวมถึง “อรหันต์ ๓” ได้แก่ (๑) “เทวิขุโธ–เทวิชชะ” ผู้ได้วิชชาสาม (๒) “ฉพลัญญู–ฉพลัญญะ” ผู้ได้อภิญญาหก (๓) “ปฏิสัมภิตปุตโต–ปฏิสัมภิตุปัตตะ” ผู้บรรลุปฏิสัมภิตา แต่ถ้าพิจารณาตามเกณฑ์ “อริยบุคคล ๔” หมายถึง (๑) “โสดาบัน” คือ “ผู้ถึงกระแส” ท่านผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว (๒) “สกทาคามี” คือ “ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว” ท่านผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว (๓) “อนาคามี” คือ “ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก” ท่านผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว

(๒) “อนุอุปาทิเสสนิพพาน–ขันธ์ปรินิพพาน–อนุอุปาทิเสสนุคคล” คือ “พระอเสขะ” นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ ดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ ซึ่งเป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ระงับการเสวยอารมณ์ทั้งปวงแล้ว นั่นคือ “นิโรธ ๑” (ข้อ ๕ ในนิโรธ ๕) ได้แก่ “นิสสรณนิโรธ” ดับด้วยสลัดออกได้ หรือดับด้วยปลดปล่อยไป คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นแล้วดำรงอยู่ในภาวะที่กิเลสดับแล้วนั้นยังยืนตลอดไป ได้แก่ “อมตชาตุนิพพาน” อนึ่ง ยังรวมถึง “อรหันต์ ๒” (ข้อ ๑ ในอรหันต์ ๔ หรือ ข้อ ๑–๒ ในอรหันต์ ๕) ได้แก่ (๑) “อุกโตภาควิมุต” ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน คือ ได้ทั้งเจโตวิมุตติขั้นอุปสมบาติก่อน แล้วได้ปัญญาวิมุตติ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา นั่นคือ “สุกขวิปัสสโก” ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน และ (๒) “สุกขวิปัสสโก” ผู้เจริญวิปัสสนาล้วนและได้ปัญญาวิมุตติ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา แต่ถ้าพิจารณาตามเกณฑ์ “อริยบุคคล ๔” (ข้อ ๔ ในอริยบุคคล ๔) หมายถึง “อรหันต์” คือ “ผู้ควร–ผู้หักงำแห่งสงสารแล้ว” ท่านผู้บรรลุอรหัตผลแล้ว

ในการกำหนดชื่อประเภทบุคคลนั้น ก็ให้พิจารณาถึงความหมายที่กว้างลึกของคำนั้น นั่นคือ “อริยบุคคล ๔” ได้แก่ “โสดาบัน-สกทาคามี-อนาคามี-อรหัตต์” ซึ่งจะจำแนกเป็นรายละเอียดอย่างไรนั้น ก็ให้พิจารณาตามรายละเอียดดังกล่าวข้างต้น โดยให้เทียบเคียงกับ “ภูมิ ๓๑” ที่เริ่มต้นตั้งแต่ “รูปาวจรภูมิ” กับ “อรูปาวจรภูมิ” ขึ้นไปจนถึง “โลกุตตรภูมิ” อันเป็นเป้าหมายสูงสุด คือ “พระอรหัตต์” ฉะนั้น การจะกลายเป็นอะไรบรรลุถึงอะไรได้นั้น ย่อมขึ้นกับตัวตนของตนเอง คือ “การกระทำกุศลกรรมที่เป็นแนวปฏิบัติไปสู่สมณะและวิปัสสนา” [บุญกุศลบารมี-ฌานสมาบัติ-วิปัสสนา] ไม่ได้ขึ้นกับการนึกคิดอนุমানตามพิธีกรรม ความเชื่อ ความเลื่อมใส ที่ประกอบด้วยความถือผิดแห่งมิจฉาทิฎฐิหรืออคติ เช่น ของที่ใช้ประกอบพิธีกรรมด้วยถั่วงา ย่อมหมายถึง ความเจริญอดงามเช่นต้นถั่วต้นงานที่ออกเจริญเติบโตได้ง่ายทุกสภาพดินฟ้าอากาศ การใส่ชุดสีขาว หมายถึง ความบริสุทธิ์ เป็นต้น แต่พระพุทธเจ้าทรงชี้แนะให้ถือ “เจตนาเป็นเครื่องชี้การกระทำแห่งกรรม” นั่นคือ “สัญญาเจตนา ๖-เจตนา ๖ หมวด” หมายถึง ความตั้งใจ ความตั้งใจ ความจำนง ความแสวงหา อารมณ์ เจตนาที่แต่งกรรม ความคิดอ่าน เรียกเต็มตามศัพท์ว่า “เจตนากาย ๖-สัญญาเจตนา ๖” คือ กองเจตนาหรือหมวดเจตนาทั้ง ๖ ประการ [อภิสังขาร ๓ = สภาพที่ปรุงแต่ง เจตนาที่เป็นตัวการในการทำกรรม หรือ บุญ-บาป-ฌาน] โดยให้พิจารณาถึง “อุปาทานจันทร์ ๕” ที่แยกออกเป็น “เจตสิก = เวทนา-สัญญา-สังขาร” กับ “จิต = วิญญาณ” ดังนี้

- (๑) “รูปสัญญาเจตนา” หมายถึง ความจำนงรูป ความคิดอ่านในรูป เกิดต่อจาก “รูปสัญญา” คือ ความหมายรู้จดจำในรูป เกิดต่อจาก “จักขุสัมผัสสชาเวทนา” คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา จากนั้นจะมีการปรุงแต่งหรือไม่มีการปรุงแต่งรูปสัญญานั้นด้วยรูปสัญญาเจตนา [สังขาร ๓-อภิสังขาร ๓] ก็กลายเป็น “จักขุวิญญาณ” คือ ความรู้อารมณ์ทางตา นั่นคือ รู้อุปด้วยตา-เห็น
- (๒) “สัททสัญญาเจตนา” หมายถึง ความจำนงเสียง ความคิดอ่านในเสียง เกิดต่อจาก “สัททสัญญา” คือ ความหมายรู้ในเสียง เกิดต่อจาก “โสตสัมผัสสชาเวทนา” คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู จากนั้นจะมีการปรุงแต่งหรือไม่มีการปรุงแต่งสัททสัญญานั้นด้วยสัททสัญญาเจตนา [สังขาร ๓-อภิสังขาร ๓] ก็กลายเป็น “โสตวิญญาณ” คือ ความรู้อารมณ์ทางหู นั่นคือ รู้เสียงด้วยหู-ได้ยิน
- (๓) “คันธสัญญาเจตนา” หมายถึง ความจำนงกลิ่น ความคิดอ่านในกลิ่น เกิดต่อจาก “คันธสัญญา” คือ ความหมายรู้จดจำในกลิ่น เกิดต่อจาก “ฆานสัมผัสสชาเวทนา” คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก จากนั้นจะมีการปรุงแต่งหรือไม่มีการปรุงแต่งคันธสัญญานั้นด้วยคันธสัญญาเจตนา [สังขาร ๓-อภิสังขาร ๓] ก็กลายเป็น “ฆานวิญญาณ” คือ ความรู้อารมณ์ทางจมูก นั่นคือ รู้กลิ่นด้วยจมูก-ได้กลิ่น
- (๔) “รสสัญญาเจตนา” หมายถึง ความจำนงรส ความคิดอ่านในรส เกิดต่อจาก “รสสัญญา” คือ ความหมายรู้จดจำในรส เกิดต่อจาก “ชีวหสัมผัสสชาเวทนา” คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น จากนั้นจะมีการปรุงแต่งหรือไม่มีการปรุงแต่งรสสัญญานั้นด้วยรสสัญญาเจตนา [สังขาร ๓-อภิสังขาร ๓] ก็กลายเป็น “ชีวหาวิญญาณ” คือ ความรู้อารมณ์ทางลิ้น นั่นคือ รู้รสด้วยลิ้น-รู้รส

- (๕) “**โผฏฐัพพสัจจะเจตนา**” หมายถึง ความจำนงโผฏฐัพพะ ความคิดอ่านในกาย เกิดต่อจาก “**โผฏฐัพพสัจจะญา**” คือ ความหมายรู้จดจำในโผฏฐัพพะ เกิดต่อจาก “**กายสัมผัสสชาเวทนา**” คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย จากนั้นจะมีการปรุงแต่งหรือไม่มีการปรุงแต่งโผฏฐัพพสัจจะญานั้นด้วยโผฏฐัพพสัจจะเจตนา [สังขาร ๓-อภิสังขาร ๓] ก็กลายเป็น “**กายวิญญาณ**” ความรู้อารมณ์ทางกาย นั่นคือ รู้โผฏฐัพพะด้วยกาย-รู้ตีกายสัมผัส
- (๕) “**ธัมมสัจจะเจตนา**” หมายถึง ความจำนงธรรมารมณฺ์ ความคิดอ่านในธรรมารมณฺ์ เกิดต่อจาก “**ธัมมสัจจะญา**” คือ ความหมายรู้จดจำในธรรมารมณฺ์ เกิดต่อจาก “**มโนสัมผัสสชาเวทนา**” คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ จากนั้นจะมีการปรุงแต่งหรือไม่มีการปรุงแต่งธัมมสัจจะญานั้นด้วยธัมมสัจจะเจตนา [สังขาร ๓-อภิสังขาร ๓] ก็กลายเป็น “**มโนวิญญาณ**” คือ ความรู้อารมณ์ทางใจ นั่นคือ รู้ธรรมารมณฺ์ด้วยใจ-รู้ความนึกคิด

ฉะนั้น ความเข้าใจในเรื่อง “**อุปาทานขันธ ๕**” ด้วยการเข้าถึง “**อริยสัจ ๔**” นั่น คือ (๑) รู้สภาพแห่งอุปาทานขันธ ๕ นั่นคือ กำหนดรู้ทุกขสัจ (๒) รู้สาเหตุแห่งการเกิดอุปาทานขันธ ๕ นั่นคือ กำหนดรู้สมุทัยสัจ (๓) รู้สภาวะที่ปราศจากอุปาทานขันธ ๕ นั่นคือ กำหนดรู้นิโรธสัจ และ (๔) รู้วิธีการดับสาเหตุแห่งการเกิดอุปาทานขันธ นั่นคือ กำหนดรู้มรรคสัจ และกิจที่ต้องทำในอริยสัจทั้ง ๔ ประการ [ปริญญา-ปหานะ-สัจฉิกิริยา-ภาวนา] ตามนัยนี้ หมายถึง การเจริญภาวนาทั้งฝ่ายสมถะ [เจโตวิมุตติ] และฝ่ายวิปัสสนา [ปัญญาวิมุตติ] ในการชำระล้างกิเลสทั้งหลาย “**วิตกกมกิเลส-ปริญญฐานกิเลส-อนุสยกิเลส**” ตามลำดับ และในแต่ละขั้นตอนการดับกิเลส นั้น ย่อมแสดงถึงระดับคุณภาพแห่งชีวิตจิตใจที่เข้าถึงได้ด้วยตนเอง ที่ทำให้เกิดทั้ง “**ปัญญาเห็นธรรม**” กับ “**ปัญญาตรัสรู้ธรรม**” ที่เรียกว่า “**ภาวนามยปัญญา**” ด้วยเหตุนี้ การเกิดขึ้นของจิตที่มี “**อวิชชา**” ความไม่รู้เป็นมูลเหตุของทุกข์ตามหลักปัจจุสมุปบาท ที่เรียกว่า “**อุปปันนธรรม**” ทั้งหลายนั้น ที่จิตสหรคตประกอบด้วย (๑) “**อกุศลมูล ๓-อกุศลวิตก ๓**” ที่เรียกว่า “**อกุศลธรรม**” คือ ธรรมที่เป็นอกุศล ธรรมฝ่ายอกุศล ธรรมที่ชั่ว ธรรมฝ่ายชั่ว (๒) “**กุศลมูล ๓-กุศลวิตก ๓**” ที่เรียกว่า “**กุศลธรรม**” คือ ธรรมที่เป็นกุศล ธรรมฝ่ายกุศล ธรรมที่ดี ธรรมฝ่ายดี จนรวมถึง (๓) “**กุศลมูล ๓-กุศลวิตก ๓**” กับ “**รูปฌาน ๔**” ที่เรียกว่า “**อภัยกถธรรม**” คือ ธรรมเป็นกลางๆ ไม่ได้ไม่ชั่ว ไม่ใช่กุศลไม่ใช่อกุศล ได้แก่ วิบาก กิริยา รูป และนิพพาน ธรรมทั้งหมดดังกล่าวนี้ ย่อมทำให้เกิดจิตในชั้นภูมิจิต ๔ ประการ ดังกล่าวข้างต้นนั้น ซึ่งขึ้นอยู่กับเจตนาในการสร้างกรรมหรือการกระทำที่จิตใจให้เกิดขึ้น จะทำดีหรือทำชั่ว หรือว่าเลือกทำภาวนาด้วยฌานสมถะกับฌานวิปัสสนา เท่านั้นเอง “**จิต-จิตใจ-จิตวิญญาณ**” ของมนุษย์นั้น สามารถฝึกอบรมให้เป็นไปใน “**ธรรม ๓**” ได้ ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจในการกระทำของตนตาม “**กฏแห่งกรรม**” หรือ “**กฏแห่งกรรมของสัตว์**” [กัมมัสสกตา คือ “**กัมมัสสกตาญาณ-กัมมัสสกตาปัญญา**”] ความรู้ถึงภาวะที่สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว จัดเป็นปัญหาที่ถูกต้องในระดับสามัญ ซึ่งยังไม่เป็นอริปัญหา และเป็นโลกียสัมมาทิฏฐิ นั่นคือ “**กรรมกับวิบาก**” มีจริงในโลกทั้ง ๓ ได้แก่ มนุษยโลก-หมู่มนุษย์ ๑ เทวโลก-หมู่เทพ ๑ พรหมโลก-หมู่พรหม ๑ ความดีความชั่วให้ผลมีจริงๆ ไม่ได้พูดเล่น

ประการสุดท้ายนี้ การเข้าถึงรู้จักสภาวะจิตของตนเองเป็นเรื่องสำคัญมีประโยชน์ในการพัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลาได้ คือ รู้อย่างเท่าทันกิเลสทั้งหลายอกุศลธรรมทั้งหลายที่จะเข้ามาครองใจจิตใจ นั่นคือ (๑) รู้จักป้องกันป้องปรามความชั่วทั้งหลายที่จะเกิดขึ้นภายในจิตได้ทั้งท่วงที คือ ละเว้นอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิด (๒) รู้จักป้องกันป้องปรามความชั่วทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ให้เกิดขึ้นอีก (๓) หมั่นประกอบความเพียรในการทำความดีทั้งหลายให้เกิดขึ้นด้วยจิตที่บริสุทธิ์สะอาดเบิกบานใจ (๔) ประพฤติธรรมทั้งหลายด้วยความไม่ประมาท “อัปมาทะ” นั่นคือ “จตุรารักขา” หมายถึง การเจริญภาวนาที่เป็นเครื่องรักษาตัวให้มีใจสงบและตั้งอยู่ในความไม่ประมาททั้ง ๔ สถานะ ที่เรียกว่า “อารักขกัมมัฏฐาน ๔” ได้แก่ (๑) “พุทธานุสติภาวนา” คือ ตามระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า (๒) “มรณสติภาวนา” ตามระลึกถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา พิจารณาให้ใจสงบจากอกุศลธรรม เกิดความไม่ประมาทและไม่หวาดกลัว คิดเรื่องขวนขวายบำเพ็ญกิจและทำความดี (๓) “อสุภภาวนา” คือ พิจารณาร่างกายของตนและผู้อื่นให้เห็นสภาพที่ไม่งาม ในความหมายเฉพาะ หมายถึง ซากศพในสภาพต่างๆ ซึ่งใช้เป็นอารมณ์กรรมฐานรวม ๑๐ อย่าง อันเป็นแหล่งปัญญาวิปัสสนาให้เกิดขึ้นในตน และ (๔) “เมตตภาวนา” คือ แผ่ไมตรีจิต คิดจะให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุขทั่วหน้า หรือ “แผ่เมตตา” คือ ตั้งจิตปรารถนาดีขอให้ผู้อื่นมีความสุข ในการเจริญ “อารักขกัมมัฏฐาน ๔” นี้ จะทำให้เกิดความไม่ประมาทในชีวิตหรือพระรัตนตรัย [รัตนัตตยสังคหะ] คือ มีพระรัตนตรัยเป็นสรณะที่พึ่งแห่งชีวิต เกิดความเลื่อมใส ศรัทธา ปสาทะ และฉันทาที่แก่กล้า ถือมั่นในการทำความดี และเชื่อผลแห่งการทำความดียอมให้ผลที่เป็นสุคติ คือ เข้าใจใน “กัมมัตถสัจจสังคหะ” คือ เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตัว ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว จนยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นจาก “กามาวจรภูมิ” ไปสู่ “รูปาวจรภูมิ-อรูปาวจรภูมิ-โลกุตตรภูมิ” ตามลำดับ และประการสุดท้าย มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระปรีชาสามารถในปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต “ตถาคตโพธิสัทธา” อันแสดงถึง “คุณลักษณะความเป็นพุทธมามกะ” ผู้ประกาศตนว่าเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง.

